

Diyanet

İLMİ DERGİ

DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN ERGENLİK DÖNEMİNDE DİNİ YAŞAM

Mustafa Koç

KUR'AN'DA "ÜSVE-İ HASENE" KAVRAMI -Model Alma Yoluyla Öğrenme-

Abdurrahman Kasapoğlu

SÜNNETİN TEMEL İLKELERİNİ KAPSAYAN BİR HADİSİN YORUMU

Seyit Avcı

DİVANLARDA DUA METİNLERİ

Halil İbrahim Haksever

İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜKTEN SAKINDIRMAK

(EL-EMRU Bİ'L-MA'RUF VE'N-NEHYU ANİ'L-MÜNKER)

PRENSİBİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Selim Özarslan

İNSAN HAKLARINI DOĞAL HUKUKLA TEMELLENDİREN GÖRÜŞLERE

KELÂMÎ BİR YAKLAŞIM

Recep Ardoğan

AKRABA EVLİLİĞİNİN KÜLTÜREL NEDENLERİ-2

ANKARA ÖRNEĞİ

Dursun Ayan, Rahime Beder Şen, Gülsen Ünal, Semra Yurtkuran

DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN ERGENLİK DÖNEMİNDE DİNİ YAŞAM

Mustafa KOÇ *

Özet:

Ergenlik döneminde dinî yaşamın gelişimsel anlamda teorik olarak anlatılmaya çalışıldığı makalede, dinî hayatın boyutları, ergenlerin dinî yaşama ilişkin geliştirdikleri dinî inanç boyutu ve uygulamaya dönük olan dinî pratik boyutuyla sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda söz konusu dönemin tipik problemleriyle ilgili kısa bir giriş yapılarak başlanan makalede öncelikle, ergenlerin dinî duygu ve düşünce gelişimleri ele alınmış, daha sonra da dinî tutum ve davranış gelişimlerine yer verilmiştir. Son olarak, ergenlerin ahlâkî gelişimlerinin açıklanmaya çalışıldığı makalede, söz konusu dinî gelişim boyutları yer yer konuyla ilgili yapılan ampirik araştırma sonuçları da kullanılarak kuramsal düzlemde ifade edilmiştir. Sonuç olarak makalede, konuyla ilgili alan araştırma sonuçları da dikkate alınarak ergenlerin temel gelişimsel özelliklerinin dinî gelişimlerine de yansıdığı, dolayısıyla söz konusu dönemin temel karakteristiği itibarıyla çok net ve durağan bir dinî yaşam profili çizmediği ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler :

Din Psikolojisi, Ergenlik Dönemi, Dinî Yaşam, Dinî Duygu ve Düşünce, Dinî Tutum ve Davranış

Religious Life in the Adolescence Period From the Point of View of the Psychology of Religion

Abstract:

In this article in which the developmental dimension of the religious life in the adolescence period was tried to be expressed, dimensions of religious life was restricted with the dimension of religious belief and the dimension of religious practices of the adolescents' religious life. In this context, firstly

---

* Bursa/Orhangazi İlçe Vâizi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

typical problems of adolescence period and adolescents' development of religious affect and thought was treated. Then development of religious attitude and behavior of adolescents was mentioned. Subsequently, it was tried to explain moral development of adolescents using the results of ampirical researchs. In conclusion, it was expressed that basic developmental traits of adolescents reflect on their religious development and consequently the period in question doesn't show a clear and stagnant religious life profile.

Key Words:

Psychology of Religion, Adolescence Period, Religious Life, Religious Affect and Thought, Religious Attitude and Behavior

Giriş

Birey, çocukluğundan yaşlılığına kadar değişik gelişim dönemlerinden geçer. Bu gelişim dönemlerinden biri de ergenlik dönemidir. Söz konusu dönem, konuyla ilgili yapılan çalışmalar çerçevesinde psikolojik yapısı itibariyle problemli, bunalımlı bir yaşam devresi olarak bilinir ve kabul edilir. Haddi zatında çeşitli kültürlerde yaşayan ergenlerin, bu dönemdeki psikolojik problemleri, neredeyse evrensel bir olgudan bahsedilebilecek ölçüde birbiriyle benzerlik gösterir. Öte yandan adı geçen döneme ilişkin psikolojik problemlerin gerek derinliği gerekse yaygınlığı, yaşanan bu modern dönemde oldukça ileri boyutlara ulaştığı için ergenlerin, bir "kimlik krizi"¹ süreci yaşadığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda ergenlerin, kendini tanıma ve tanımlama, toplumsal rolünü ve hayattaki amacını belirleme noktasında ciddi bir arayış içerisinde oldukları görülmüştür.

Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda, ergenlerin yaşadıkları kimlik bunalımının temelinde, hızla değişen ve gelişen toplumsal şartlar içerisinde birbirine zıt rol beklentileri ve birden çok tercih yapma durumuyla karşı karşıya kalmaları ile sosyal yapıların yaptırım anlamında zorlayıcı baskıların olduğu görülmüştür.² Globalleşme sürecinde oluşan sosyo-kültürel sistem, bugünün ergenlerinin, iç ve dış dünyalarını bir bütün olarak anlama ve anlamlandırmaya ilişkin kurumsal temelli ve kül-

1 Kimlik Krizi/Identity Crisis: Erikson'un, bireyin gelişim dönemlerini eksen olarak geliştirmiş olduğu kişilik teorisinde; ergenlik dönemindeki bireyin, çocukluk döneminde kazandığı bilgileri değerlendirip diğerlerinden farklı biri olarak kendisi hakkında bütünsel bir imaj geliştirmeye ve toplumun bir üyesi olarak hayattaki rolünü belirlemeye çalıştığı çalkantılı, yoğun duygusal acı ve zihin karmaşıklığı durumudur. Ergen bu süreçte, kendi benliğinin aynılığı, tarihsel sürekliliği duygusunu ve toplumun kendisinden beklediği rolü kabul etme veya benimseme yetisini kaybeder. Hızlı teknolojik ilerleme çağındaki ani toplumsal değişimler ve geçişler karşısında artan bu kriz/bunalım durumu, genellikle toplumdan uzaklaşma, aşırılık, asilik ve her şeyce olumsuz bakma gibi davranış örüntüleriyle kendini gösterir (Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara-2000, sh. 452).

2 Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Gençlerin Tutumları: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma*, Ankara-1973, sh. 17; Bilgin, Nuri, *Sosyal Bilimler Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege Yayıncılık, İzmir-1994, sh. 68.

türel alternatifler sunma noktasında yetersiz kalmıştır. Bu bağlamda modern dünyada kurulan toplumsal ilişkiler, artık ergenin kimliğini kurgulaması için güvenilir bir referans oluşturmaktan uzak olduğu için, bugün oluşan sosyal hareketlerin bir yönünü de ergenlerin kimliklerini yeniden inşa etme girişimleri olarak yorumlamak mümkündür.³

Yaşamın anlam ve amacını sorgulayan ergen için din, benliğini oluşturu ve geliştirici fonksiyonu olduğu için önemli bir yere sahiptir. Ergenler, dinî pratiklerini tam olarak yerine getiremeseler bile, dinî referanslardan yararlanarak yaşam felsefesi oluşturmaya çalışırlar. Öte yandan yaşam tarzı itibarıyla seküler anlamda toplumsal düzenin gereklerini yerine getirme noktasında önemli bir farkı olmayan ergenin, söylemsel düzeyde dindar olduğunu ifade etmesi, bilişsel gelişiminin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda dinî değerlerin bir bütün olarak içselleştirilip yaşatılması zor olmasına rağmen, ergenlerin dinle ilgilerini en azından entelektüel düzeyde sürdürmeleri bile, dinin onlar için taşıdığı önemi ortaya koymasına bakımından önemlidir. Haddi zatında anlam seviyesinde dinden faydalananların sayısı, her zaman düzenli olarak dini yaşayanlardan daha fazla olmuştur.⁴

Gelişim psikolojisi açısından temel ayırt edici özelliklerinin incelendiği her gelişim dönemi, din psikolojisi açısından da dinî eğilim bağlamında ele alınıp incelenebilir. Ergenlik döneminde dinî yaşamın gelişimsel anlamda teorik/kuramsal olarak anlatılmaya çalışıldığı bu makalede, ergenlerin yaşadıkları dinî hayat, dinî inançlar bağlamında yaptıkları dinî pratiklerle sınırlandırılmıştır.⁵ Söz konusu dinî gelişim boyutları yer yer konuyla ilgili yapılan ampirik araştırma sonuçları da kullanılarak teorik düzlemde anlatılmaya çalışılmıştır.

a. Ergenlik Döneminde Dinî Duygu ve Düşünce Gelişimi

Her gelişim döneminin kendine ait dinî duygu⁶ ve düşünceye⁷ ilişkin bir gelişim seyri vardır. Din psikologları tarafından ergenlik dönemiyle ilgili yapılan çalışmalarda, genel olarak bu dönemdeki dinî gelişimin dinî uyanış, iç çatışmalar ve olgunlaşma dönemleri olmak üzere üç evresi olduğu tespit edilmiştir.

3 Johnston, Hank ve ark., *Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler*, (Çev. Kenan Çayır), İstanbul-1999, sh. 139-144'den nakleden Hökeçekli, Hayati, "Gençlik ve Din", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), [Ed. Hayati Hökeçekli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 11-12.

4 Scufert, Günter, *Türk Gençleri Arasında Din ve Milliyetçilik: Türkiye ve Avrupa'da Gençlik*, Ankara-2000, sh. 78'den nakleden Hökeçekli, Gençlik ve Din, sh. 18-19.

5 Konuyla ilgili dinî hayatın boyutları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Glock, Charles Y., "Dindarlığın Boyutları Üzerine", *Din Sosyolojisi* (içinde), [Ed. Yasin Aktay & M. Emin Köktaş], Vadi Yayınları, 2. Baskı, Ankara-1998, sh. 252-274 .

6 Dinî Duygu: Bireyin, dua ve ibadet etme esnasındaki gibi dinî tecrübe anında hissettiği duygu ve algıların genel toplamıdır. (Bkz. Hökeçekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara-1993, sh. 137)

7 Dinî Düşünce: Bireyin zihinsel olarak din hakkında derinliğine yaptığı bir yaklaşım veya zihni bilişsel olarak dinle ilgili konularda derinlemesine bir meşguliyetidir (Ayrıca bkz. Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul-2003, sh. 92-96).

Bu dönemlerden⁸ dinî uyanış dönemi, 11-14 yaşları arasında psişik açılım ve coşkulanım durumlarında ortaya çıkarken; dinî çatışma dönemi, 14-18 yaşları arasında birdenbire belirir. Adı geçen dönemin sonlarına tekabül eden 17-24 yaşları arasında ise farklı biçimlerde ve tonlarda bir dinî olgunlaşma süreci kendini gösterir. Gerçekte sözü edilen bu üç dinî gelişim dönemi de hayatın karmaşıklığı içerisinde birbiriyle iç içe geçerek, bireysel özellikler ve yaşanan çevreye göre de farklılıklar gösterir.⁹

Din psikolojisi bilim dalındaki son dönemlerde yapılan çalışmalarda, dinî duygu ve düşünce gelişimi bağlamında zihinsel gelişimin dindarlıktaki önemi- ne güçlü bir vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda Ronald Goldman, konuyla ilgili fikirlerini, Jean Piaget'in teorisi üzerine temellendirmiştir. Piaget'e göre; çocuğun zihinsel gelişimi, dört aşamadan oluşmaktadır. Kısaca söz konusu bu aşamaların gelişim süreci şu şekilde işler: 2 yaşına kadar olan birinci aşama, duyuşal ve devinimsel aşamadır. Yaklaşık 7 yaşına kadar olan ikinci aşama ise, işlem-öncesi ya da nedensel-öncesi aşamadır. Bu aşamada çocuğun dil gelişimi hızlanır ve çocuk dili sadece basitçe tekrar etmek yerine, bağımsızca kullanmayı öğrenir. Yine bu aşamada çocuk kolay inanır bir yapıdadır ve zamanla başkalarına katılmayı öğrenir. En önemlisi de ilk dinî kavramlar bu aşamada içselleştirilir. Bunun yanı sıra yaklaşık 11-12 yaşlarına kadar devam eden üçüncü aşama ise, somut işlemler aşamasıdır. Bu aşamada, daha uzun fikir yapılarının gerçekleşmesi için somut durumlar önemlidir. Artık çocuk sezgisel değil, tersine dönüşümlü düşünebilmektedir. Bilgi ve olayları birleştirebilir, bunlardan basit sonuçlar çıkarabilir, soyut kavramları kullanmaya başlar. Bununla birlikte, iyilik, kötülük ve benzeri soyutlamalar henüz yeterince gerçekleşmez. Öte yandan yaklaşık olarak 12 yaşlarından itibaren başlayan ve en son aşama olan dördüncü aşamayı Piaget, formel işlemler aşaması olarak adlandırır. Artık gelişim dönemlerinden ergenlik döneminin başlangıcına denk gelen bu dönemde ergen bireyin, soyut düşünme yeteneği gelişmiştir. Dolayısıyla bu aşamada kutsal veya profan/kutsal olmayan niteliğe sahip bir anlatıdan, iyilik, kötülük ve ruhanlık gibi tamamen soyut alana yönelik sonuçlar çıkarılabilir.¹⁰

Yukarıda da ifade edildiği gibi konuyla ilgili fikirlerini, Piaget'in teorisi üzerine temellendiren Goldman ise; kilisede ve okulda verilen din eğitiminin, çocuklarda zihinsel gelişimle ilgili araştırmaları yeterince dikkate alıp almadığı, örneğin ezber yöntemi gibi çocuğun anlama kabiliyetini fazlaca

8 Söz konusu dönemlerde, konuyla ilgili çalışmalar sonucu elde edilen minimum ve maksimum yaş sınırları esas alınmıştır.

9 Gruber, A., "Ergenlik Çağı Gençlerinde Dinî Gelişim", (Çev. Hayati Hökelekli), Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi, (Hicret Özel Sayısı), İstanbul-1979, S. 9-10, sh. 15; Hökelekli, Hayati, "Ergenlik Döneminde Dinî Şüpheler", MEB Din Öğretimi Dergisi, Ankara-1988, S. 14, sh. 73.

10 Holm, Nils G., *Din Psikolojisine Giriş / Einführung in Die Religionspsychologie*, (Çev. Abdülkerim Bahadır), İnsan Yayınları, İstanbul-2004, sh. 90-91.

aşan bilgilerin öğretilip öğretilmediği ve din dersinin zihinsel gelişimle ilgili bilgilere daha iyi uyarlanıp uyarlanmayacağı şeklindeki problem üzerinde durmuştur. Bu bağlamda çeşitli yaşlarda çocukların kutsal kitaptan anlatıları nasıl kavradıklarını, Piaget'in çocuktaki zihinsel gelişim şemasına dayalı olarak araştırmıştır. Ona göre çocuk önce, dinî gerçekliği henüz kavrayamadığı bir tür dindarlık-öncesi aşamadan geçer. Dolayısıyla bu aşamada çocuk, fantezi ve duyguların eşliğinde gelişimini sürdürür. Sonraki aşama ise, dindarlık-altı olarak tanımlanır. Bu aşamada çocuk, her somut ve maddî olanı kavrar. Daha sonra bunu kişisel bir evre izler. Çocuk ancak bu aşamada, tasavvurlarını ve din anlayışını belirgin bir şekilde ortaya koyar. Goldman'a göre birçok çocuk, kutsal kitabın anlatılarıyla gereğinden erken yüzleştikleri için ikinci aşamada takılıp kalırlar. Bu anlamda örneğin peygamber/İsa tasvirleri gibi anlatıların çoğu, Goldman'a göre soyut düşünme yeteneğini gerekli kılar ve söz konusu bu anlatılar ancak formel işlemler döneminde, yani gelişim dönemi itibarıyla ergenlik dönemine girişe tekabül eden 12 yaşlar civarında anlaşılmaya başlar.¹¹

Yukarıda da görüldüğü gibi Piaget ile Goldman'ın araştırmaları, dinî gelişim bağlamında zihinsel gelişim üzerinde yoğunlaştığı için ahlâkî yönü, dikkate almamışlardır. Bir modelin öğrenildiği ve rollerin önem verilerek yaşandığı bir ortamda çocuğun öğrendiği dinî anlatıların, erken yaşlarda tam olarak anlaşılmadığı; ancak yine de hatırlandığı öne sürülebilir. Söz konusu bu dinî anlatılar, daha sonraki süreçte rollerin benimsenmesi noktasında önem kazanır. Ayrıca bunlar, sonradan olgun yaşlarda dinî sorular üzerinde düşünme, önceden öğrendikleriyle ilgili yeni bakış açıları ve sembolik fonksiyonlar keşfetme yeteneği için çocuğun dünyasında ayrı bir yere sahiptir. Dolayısıyla çocuk, küçük yaşlarda edindiği mevcut bu malzemeyi zihinsel olarak yeniden organize edebilir. Ayrıca onun, derin duygusal bir tarzda hayatını etkilemesine de izin verebilir. Bu fikir, yorumlama fonksiyonlarında hikâye ve mitlerin altı çizilen derinlik psikolojisine dayalı bakış açısı tarafından desteklenmektedir. Öte yandan bütün bunlar, dinî içeriklerin öğrenilmesi sürecinde yetişkinlerin, dinî anlatıların yorumunu çocuğun anlayacağı şekilde vermedikleri ve çocukta kişisel bir yeniden yapılanmayı engellediklerini var sayar. Böylece dine ilişkin ileri düzeydeki zihinsel yansımalar engellenmiş olur. Bu durum da çoğu zaman tecrübe yetersizliğine; buna bağlı olarak da gelenekle ilişkide zorluklara ve korkuya yol açar. Burada duygusal kişilikleştirmeler bile engellenmiş olarak, söz konusu sürece etkide bulunabilir.¹²

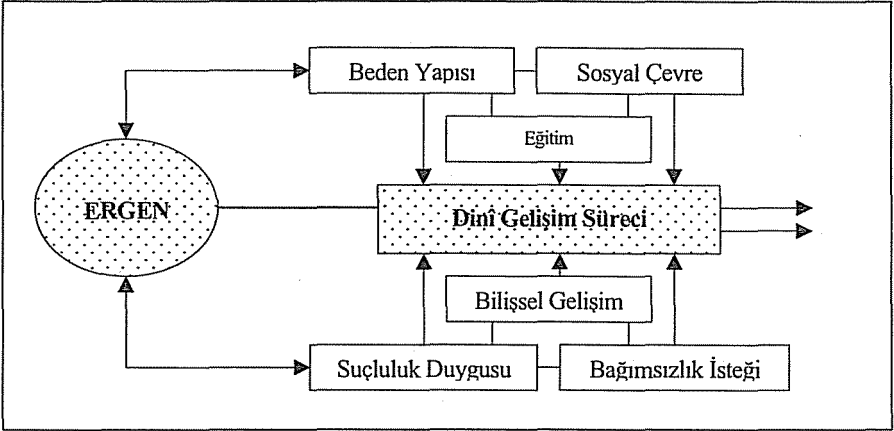
Ergenlik döneminde, dinî duygu ve düşünceler doğru beslenip geliştirilmezse, ergende zamanla psikolojik açıdan patolojik bir durum meydana gelebi-

11 Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, sh. 92.

12 Holm, a.g.c., sh. 93.

lır. Adler'e göre; bu gelişim seyrinde "hırs" önemli bir psikolojik etkidir.¹³ Ergenin bu dinî gelişim sürecini değişikliğe uğratan diğer faktörler ise; ergenin beden yapısı, çocuklukta aldığı eğitim, yetiştiği sosyal çevre,¹⁴ bilişsel gelişim, dostluk duygularının uyanması, cinsel dürtülerine bağlı suçluluk duygusunun gelişmesi, bağımsızlık isteği gibi faktörlerdir¹⁵ (şematik gösterim için ayrıca bkz. Şekil-1). Konuyla ilgili yapılan bir alan araştırması sonucunda; dinsel korku motifli mesajların kısa vadede de olsa ergenlerin inançlarını sağlamlaştırmasında etkili olduğu, ancak böyle bir metodun, inanç gelişimlerini mantıkî ve zihinsel bir süreç sonucu değil, yoğun duygusal bir tepki sonucu şekillendirdiği tespit edilmiştir.¹⁶ Öte yandan ergenin dinî anlayış ve yaşama biçimi, çoğu kez politik ve ideolojik nitelikler taşıyan gruplar tarafından sansürden geçirilir ancak bu süreçte, şahsîlik ve kendiliğindenlik tamamıyla ortadan kalkmaz.¹⁷

Şekil-1: Ergenin dinî gelişimini etkileyen faktörler¹⁸

Konuya cinsiyet faktörü açısından yaklaşıldığında, genel anlamda erkek ergende ilgi daha ziyade teorik konular üzerine yoğunlaşır. Bu bağlamda o, dünyanın yaratılışı ve muhafazası, kutsal varlığın mutlak kudreti, günah kavramı ve yapılan duaların şekli gibi konularla ilgilenir. Kız ergenin duygu ve düşünceleri ise daha ziyade hayatın problemleri çerçevesinde pratik konularla ilgilidir. Ne-

13 Konuyla ilgili örnek olay için bkz. Adler, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı / Menschenkenntnis*, (Çev. Kamuran Şipal), Say Yayınları, 5. Baskı, İstanbul-1996, sh. 293.

14 Gruber, *Ergenlikte Dinî Gelişim*, sh. 19-20.

15 Vergote, Antoine, "Ergenlikte Din", (Çev. Erdoğan Fırat), A.Ü.İ.F.D., Ankara-1981, C.24, sh. 583.

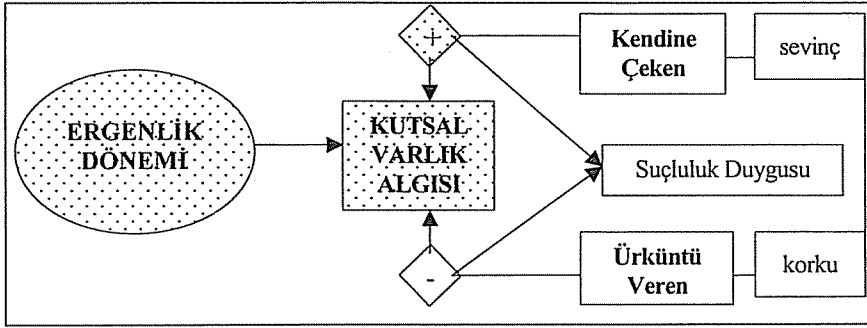
16 Albayrak, Ahmet, *Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1995, sh. 133.

17 Hökeçekli, Hayati, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1983, sh. 139.

18 Makaledeki bu ve bundan sonraki kaynak belirtilmeyen şekiller, yazar tarafından çizilmiştir. [M.K.]

tice olarak her iki cins de dine karşı bir tutum geliştirme çabası içerisine girerler. Bu dönemdeki dinî gelişimin özelliği kutsal varlık¹⁹ karşısında, sevinç ve korku gibi çift yönlü duyguların birlikte yer almasıdır. Bu bağlamda ergenler, kutsal varlığı “hem ürküntü veren hem de kendine çeken” bir sır olarak algılar ve çoğu zaman da bu durumdan dolayı suçluluk duygusu hissederler²⁰ (ayrıca krş. Şekil-2). Öte yandan ergen kızlardaki din duygusu, diğer eğilimlerinin taşıdığı değerler ölçüsünde önem kazandığı için bir anlamda bu eğilimlerinin bileşimidir. Ergen kızlar, ergen erkeklere nazaran batıl inançlardan daha fazla etkilenirler. Bu durum daha ziyade onların duygusal aşk problemlerinde ortaya çıkar.²¹

Şekil-2: Ergenlik döneminde kutsal varlık algısının çift yönlü özelliği

Bu dönemde kazanılan yeni güçler, dürtüler ve akranlarıyla ailesi arasında görülen çatışmalardan meydana gelen zihinsel karışıklıklar, çocukluk döneminde kazanılan dinin, bilişsel temellerini zorlayan heyecanları ortaya çıkarır.²² Bu bağlamda ergenlik döneminde kutsal varlık tasavvuru da değişikliğe uğrar. Ergenlik öncesinde birey, kutsal varlığı kurtarıcı, baba vb. temalarla şahıslarştırma eğilimindeyken; 15-16 yaşlarına doğru bu eğilim yerini, en yüksek noktasına ulaşan ‘içselleşme’ye bırakır. Öte yandan bu dönemdeki terk edilmişlik duygusu, korku, şüphe, karşılıklı itimat, aşk ve dua gibi öznel temalar, ergenin kutsal varlık algısını etkiler.²³ Konuyla ilgili Türkiye’deki yüksek öğrenim gençliği üzerinde yapılan ampirik bir çalışmada; gençlerin %92.6’sı Allah’ın varlığına kesin olarak inandığını; %66.3’ü Allah’ın varlığına

19 Makalede bu ve bundan sonra kullanılan “kutsal varlık” kavramı, fenomenolojik bağlamda özel olarak İslâm dinindeki “Allah”; Hıristiyan dinindeki “Tanrı” kavramlarının ihtiva ettiği anlamı ifade etmektedir. Dolayısıyla adı geçen kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

20 Gruber, *Ergenlikte Dinî Gelişme*, sh. 15.

21 Adler, Alfred, *Genç Kız Psikolojisi ve Cinselliği*, (Çev. Nesrin Sipahioğlu), Düşüncü Adam Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-1994, sh. 141-142.

22 Clark, W. H., “Ergenlik ve Gençlikte Din-İ”, (Çev. Mehmet Dağ), Eğitim Hareketleri Dergisi, Ankara-1976, S.256-257, sh. 16.

23 Vergote, *Ergenlikte Din*, sh. 583-584; Elias, John L., “Ronald Goldman: Dinî Anlayış Psikoloğu”, (Çev. A. Rıza Aydın), Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Samsun-2001, C.1, S. 4, [www.dinbilimleri.com], (Ekim-2001).

ğıyla ilgili aklî ve mantikî deliller bulunduğunu; %26.3'ü böyle deliller aramayı gereksiz gördüklerini; % 7.4'ü de inandıkları halde bazı şüphe ve tereddütler yaşadıklarını ifade etmişlerdir.²⁴ Ergenler, duygusal yalnızlıktan dolayı çektikleri acılara cevap veren kutsal varlığın yakınlığına özel bir önem verirler ve kendi iç dünyalarındaki konuşmalarında onu bir sırdaş olarak görürler.²⁵ Öte yandan kutsal varlık kavramıyla ilgili gelişimlerinin yanı sıra özellikle ibadet, ölüm ötesi hayat ve günah gibi kavramlar üzerinde de düşünüp eleştirilerde bulunabilirler.²⁶ Bu konularla ilgili Türkiye'de yapılan ampirik çalışmaların ilklerinden sayılabilecek olan Özbaydar'ın yaptığı saha araştırmasında; ergenlerin, dönemin sonlarına doğru, inançlarını entelektüel düzeyde tam olarak olgunlaştıramadıkları; bir çoğunun ise ya inançlarıyla yaptığı muhakemeden bıktıkları için, ya da bir dinî doktrini benimseyecek yeteri kadar inancı haklı bularak kabul ettikleri için tekrar dine dönüş süreci yaşadıkları saptanmıştır.²⁷

Konunun başında da ifade edildiği gibi dönemin dinî gelişim aşamalarından biri de dinî şüphe²⁸ safhasıdır.²⁹ Bu bağlamda din psikologları, ergenlik döneminde ortaya çıkan bu dinî şüphe krizini, bilişsel ve dinsel gelişim açısından normal ve doğal bir süreç olarak değerlendirirler.³⁰ Ergen, bu süreci yaşarken dinî görev ve kurallar ile dönemin getirmiş olduğu cinsellik ve bağımsızlık duyguları arasındaki iki uç noktada psikolojik muhtevalı bir çatışma da yaşayabilir. Şöyle ki; söz konusu cinsellik ve bağımsızlık duygularının bu dönemde zirveye ulaşması, ergenlerde dinî şüphe ve çatışmaların doğmasında etkili olan faktörlerden olduğu için ergenlerin büyük çoğunluğu, bu faktörlerden kaynaklanan sebeplerden dolayı değişik düzeylerde bir çatışma durumu meydana getiren çok şiddetli suçluluk duygusuna sahiptirler. Temelde ergendeki bu suçluluk duygusunun en önemli kaynağı, dönem içerisinde cinselliğin uyanışıyla birlikte ortaya çıkan ahlâkî problemlerdir. Öte yandan cinsel arzularındaki artış, ergenlerde birçok duygusal gerginliklere yol açtığı için cinsel olgunluğun yanı sıra yaşamın sosyal ve ekonomik mecburiyetlerinden dolayı, bu ihtiyacın meşru/legal tatmini en-

24 Can, Selim, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusunda Tutum ve Davranışları*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1988, sh. 28.

25 Vergote, *Ergenlikte Din*, sh. 585.

26 Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş-I*, Ayyıldız Matbaası, Ankara-1980, sh. 98.

27 Özbaydar, Belma, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, Baha Matbaası, İstanbul-1970, sh. 61.

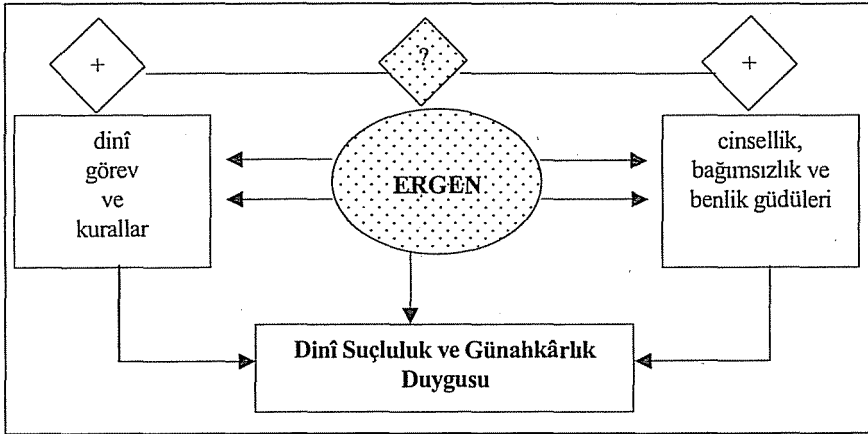
28 Dinî Şüphe: Bireyde varolan din konusundaki kesinlik arzusunun, önceki dinî inançlarıyla veya sebepleri karşılıklı ve denk olan iki dinî inancın birbirleriyle çatışması sonucunda ortaya çıkan kararsızlık durumudur. Şartlara ve duruma göre birey, bu şüphe sürecinin sonunda bilinçli iman veya kararlı inançsızlık durumundan birine yönelebilir. (Bkz. Hökekleli, *Din Psikolojisi*, sh. 195-197).

29 Ergenlik dönemindeki dinî şüphe dönemiyle ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Hökekleli, a.g.c., sh. 270-273; Peker, *Din Psikolojisi*, sh. 172-173).

30 Hökekleli, *Ergenlikte Dinî Şüpheler*, sh. 80.

gellenmekte ve ertelenmektedir. Bunun yanında cinsel eğilimlerin en üst seviyeye eriştiği bu dönemde, bu yöndeki arzuları tahrik eden toplumdaki sosyal veya ticarî nitelikli uyarıcılar, ergenleri kuvvetle etkilemektedirler. Bu bağlamda özellikle yazılı ve görsel basın-yayın organlarının çocuklar ve gençler üzerindeki yıkıcı etkileri, araştırmalarla ispatlanmış bir tespittir. Dolayısıyla cinselliği sınırsız bir şekilde göz önüne seren, zevk ve tatmini hayatın başlıca amaçlarından birisi olarak takdim eden popüler kültüre rağmen cinsel aktiviteler, toplumda yasaklarla kuşatılmıştır. Bu yasaklar da çoğu zaman dinsel tasviple desteklendiği için, din ile cinselliğin ergenin zihninde çatışmaya konu olması kaçınılmaz bir hal almaktadır³¹ (ayrıca krş. Şekil-3). Konuyla ilgili yapılan bir araştırmada, gençlerin % 36.6'sının, dinî inanç ve değerleriyle cinsel arzuları arasında şiddetli bir çatışma yaşadıkları ve bunların %13.6'sının dinî şüphe ve bunalım içine girdiği; % 15.3'nün de dinden uzaklaştığı saptanmıştır. Yine aynı araştırmada gençlerin % 22.3'ü de, bu ve benzeri sebeplerden dolayı suçluluk ve günahkârlık duygusu yaşadıklarını belirtmişlerdir.³² Böylece, gençlerin önemli bir bölümü, dinsel ve cinsel eğilimleri arasındaki çatışmadan doğan suçluluk ve günahkârlık duygusundan rahatsız olmaktadır.

Şekil-3: Ergenlerde dinî suçluluk ve günahkârlık duygusunun işleme mekanizması

31 Hökekleli, *Din Psikolojisi*, sh. 273-274.

32 Kayabay, H. İbrahim, *Gençlik Psikolojisinde Din-Cinsiyet Çatışması ve Etkileri*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1989, sh. 41-44'den nakleden Hökekleli, a.g.c., sh. 274-275.

Bu dönemdeki dinî şüpheler, genellikle ergenin psikolojik yapısından ve yetiştiği sosyo-kültürel çevresinden kaynaklanır.³³ Bu dinî şüpheler, ergenlerin hepsinin inançları üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmezler. Tam aksine uygun şartlar gerçekleştiği takdirde ergenin dinini saflaştırıcı, daha bilinçli ve köklü bir dinî duygu ve düşünce gelişimini sağlayıcı etkileri de olabilir.³⁴ Bu bağlamda çocuk yaşlarda dine bir anlam veremeyen birey, ergenlik dönemiyle birlikte hayat tecrübesine dayanarak kendini kötü, suçlu ve günahkâr hissedebileceği için kurtuluşunu pişman olup tövbe etmede arayabilir.³⁵ Cinsiyet faktörü göz önüne alındığında bu dönemdeki dinî şüphe süreci genellikle kızlarda, erkeklere göre daha erken başlar ve sona erer.³⁶ Ayrıca bu dönemde dinî şüphe safhasıyla ilgili ergenlerde çeşitli faktörlere bağlı olarak din-bilim çatışmaları da yaşanabilir.³⁷

Öte yandan konuyla ilgili olarak din psikolojisi çerçevesinde ergenlik dönemindeki dinî şüphe konuları ve çeşitleriyle ilgili de bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Batı'da yapılan araştırmalar, dinî şüphe konularında belirgin bir çeşitliliğin mevcudiyetini ortaya koymakla birlikte bazı konularda yığılımların olduğunu da göstermektedir. Kuhen ve Arnold tarafından yapılan bir araştırmada dinî şüphe konularının; günah-sevap, cennet-cehennem, ilim-din çatışması ve ölüm ötesi hayat gibi konular etrafında yoğunlaştığı görülmüştür.³⁸ Seidmann'ın yürüttüğü bir diğer araştırmada ise, en fazla dikkat çeken üç konu olarak, kilise otoritesinin hizmetleri, cennet-cehennem ve ölümden sonra insanın ne olacağı gibi konular saptanmıştır.³⁹ Batı'da yapılan araştırmalara genel olarak bakıldığında; Allah/Tanrı'nın varlığı, birliği ve çeşitli sıfatları, Hz. İsa'nın tanrısallığı, İncil'in doğruluğu ve mukaddesliği, kilisenin dinî tutumu ve dogmatik yapısı, kilise âyinleri ve hizmetleri, kilise adamlarının yaşayışları, dinî pratiklerin sembolik anlamları, cennet-cehennem, günah-sevap, âhret-kıyamet, dua ve dua şekilleri, geleneksel inançlar ve örfler, bilimin dine uymayan verileri gibi konuların en çok tespit edilen dinî şüphe konuları olduğu gö-

33 Bahadır, Abdülkerim, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1994, sh. 40-44.

34 Hökekleli, *Ergenlikte Dinî Şüpheler*, sh. 82.

35 Wulff, David M., "The Psychology of Religion: An Overview", *Religion and The Clinical Practice of Psychology* (içinde), [Ed. Edvard, P. Shafranske], Published by American Psychological Association, Washington-1996, sh. 57.

36 Bahadır, *Ergenlikte Dinî Şüpheler*, sh. 158; "Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), [Ed. Hayati Hökekleli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 275-279; Ayrıca karşı. Çağlar, Kemal, *Ergenlik Çağındaki Gençlerin Dinî Şüphe ve Tereddütleri*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1986, sh. 49-52.

37 Ayrıntılı bilgi için bkz. Gürses, İbrahim, *Genç Psikolojisinde Din-Bilim Çatışmasının Motivleri ve Etkileri*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1987, sh. 45-46.

38 Argyle, Michael & Hallahmi, Benjamin-B., *The Social Psychology of Religion*, Routledge & Kegan Paul, London & Boston-1975, sh. 64-65.

39 Seidman, Jerome M., *Adolescent*, Holt Richard & Winston Inc., New York-1960, sh. 336'dan nakleden; Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler*, sh. 269.

rülmüştür.⁴⁰ Öte yandan Melici'nin Mısır'da gerçekleştirdiği çalışmada da ergenlerin, Allah'ın adaleti, varlığı ile kaza ve kader konularında dinî şüphe bağlamında problemler yaşadıkları ortaya çıkmıştır.⁴¹

Ayrıca Bahadır tarafından yapılan konuyla ilgili bir diğer alan araştırmasında ise; "şüphe ve tereddütleriniz daha çok hangi konularla ilgilidir?" şeklinde düzenlenen bir soruya cevap veren 211 öğrenciden elde edilen bulgulara göre, dinî şüphe konularını yoğunluk itibariyle şu şekilde sıralamak mümkündür: Melek, cin, ruh, şeytan gibi soyut varlıklarla ilgili şüpheler (% 33.5), sevap-günah meselesi ile ilgili şüphe ve tereddütler (% 15.6), fakirlik-zenginlik ve cinsiyet gibi eşitsizliklerle ilgili şüpheler (% 14.2), âhret ve ölüm sonrası hayat ile ilgili şüpheler (% 9.6), kaza-kader ve hayır-şer vb. gibi soyut konularla ilgili şüpheler (% 9.6), Allah'ın varlığı, birliği ve diğer sıfatları ile ilgili şüpheler (% 9.2), evrenin ve insanın yaratılışı, ölümle ilgili şüpheler (% 5.5), kitaplara ve peygamberlere iman ile ilgili şüpheler (% 2.8).⁴² Makalenin bu bölümünde dinî şüphe konuları olarak sıralanan hususların hemen hepsi, hem Batı'da hem de Türkiye'de yapılan araştırmaların tespitleri ile büyük bir paralellik arz etmektedir. Sıralamada oranlara dikkat edilirse ergenlerin şüphe ve tereddütlerine konu olan hususların büyük bir kısmı dinin inanç boyutuyla ilgilidir. Bu bağlamda melek, cin, şeytan ve ruh gibi mahiyetleri hakkında çok az bilgiye sahip olunan görünmez soyut varlıkların, sıralamanın başında yer almasını çeşitli nedenlere bağlamak mümkündür: Her şeyden önce bu varlıkların, insanın algı alanı dışında kalması, bunların kavranmasını güçleştirdiği kadar, ilgi ve merakın en fazla bu konular üzerinde yoğunlaşmasına da neden olabilmektedir. Ayrıca bu varlıkların birey üzerindeki psikolojik etkileri bağlamında görevleri ve yapıları ile ilgili kutsal kitaplarda yer alan bilgilerin, merak ve şüphe uyandıracak bir muhtevaya sahip oldukları söylenebilir.⁴³

Görüldüğü gibi inanç konularında inanılan dinin muhtevasına bağlı olarak Batı'daki ergenlerin karşılaştıkları güçlükler, daha fazla çeşitlilik arz etmektedir. Bunda 'teslis ve aslî günah' gibi çeşitli dinsel doktrinlere dayalı Hıristiyan inancının etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Dinî şüphe konuları ile ilgili dikkati çeken önemli bir diğer nokta da, şüphelerin önce dinin ibadet şekilleri üzerinde yoğunlaştığıdır. Muhteva ile ilgili şüpheler daha sonra ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bu gelişme, somut düşünceden soyut düşünceye geçişe paralel olarak meydana gelmiş olabilir. Öte yandan konuyla ilgili sonuç itibariyle kaynakları, motivasyon ve sonuçları bakımından; arayış şüphesi, bencillik şüphesi, sadakat şüphesi, bilimsel şüphe, kavramsal şüphe ve inkârcı

40 Bahadır, a.g.m., sh. 269.

41 Melici, Abdulaziz A., *Tatavvuru 'ş-şuuri 'd-Dini inde 't-Tıfl ve 'l-Murahiğ*, Daru'l-Maarif, Mısır-1955, sh. 298 vd.'den nakleden; Bahadır, a.g.m., sh. 269.

42 Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler*, sh. 293-294.

43 Bahadır, a.g.m., sh. 294.

şüphe gibi, birçok dinî şüphe şekilleri de tespit edilmiştir. Birey, bunların sadece birini yaşayabileceği gibi birden fazlasını da eş zamanlı olarak yaşayabilir.⁴⁴

b. Ergenlik Döneminde Dinî Tutum ve Davranış Gelişimi

Bireylerin her konuda olduğu gibi din konusundaki tutumları⁴⁵ da bir anda oluşmaz. Sosyal psikolojik bir muhtevaya sahip olan tutumlar, bir gelişim çizgisi içerisinde ve çeşitli faktörlerin etkileri sonucunda oluşur ve gelişir. Bu bağlamda ergenin din alanına yönelik geliştireceği tutum ve davranışlarında⁴⁶ özellikle ailesinin ve içinde yaşadığı ve etkilendiği sosyal kurumların ciddi anlamda etkileri söz konusudur.⁴⁷ Dolayısıyla ergenler dinî hayatlarıyla ilgili sahip oldukları bilgi ve yaşantı düzeyine önce ailede daha sonra da ailenin yanı sıra okulda aldıkları din eğitimiyle ulaşırlar. Bu anlamda özellikle ortaöğretim düzeyinde meslekî din eğitiminin alınması ergenin dinî inanç ve tutumlarının gelişmesi ve pekiştirilmesi noktasında oldukça etkilidir.⁴⁸ Ancak gerek ailede gerekse okulda verilen bu din eğitiminde sevgi motifi ağırlıklı olması gerekir. Bu sebeple de dönemin dinî tutum ve davranışlarının gelişim seyri ayrı bir önem kazanır. Dinî kişiliğin kazanıldığı ergenlik döneminde sevgi ve ilgiden yoksun olma, dinî inanç ve tutumların gelişiminde bazı olumsuzluklara ve sapmalara neden olabilir. Konuyla ilgili Türkiye’de yapılan ampirik karakterli bir araştırma sonucunda; ergenlerin aile ve okullarında baskı ve korkuya dayalı otoriter bir din eğitimi aldıkları ve bunun da dinî inanç ve tutumlarının oluşmasında olumsuz bir etkiye neden olduğu, dolayısıyla duygusallığın yaşamlarında ağırlık kazandığı ergenlerin, dinî algılamalarında ve yaşantılarında sevgi motifinin yerinin korkuya göre daha önemli olduğu ortaya çıkmıştır⁴⁹ (ayrıca bkz. Şekil-4). Ayrıca konuyla ilgili yapılan bir alan araştırması sonucunda, sevgi kaynaklı ceza yöntemi uygulanan ailelerde yetişen ergenlerin, ahlâkî ve dinî gelişiminde model alma yoluyla öğrenmelerin daha kolay ve yoğun olarak yaşandığı tespit edilmiştir.⁵⁰

44 Bahadır, a.g.m, sh. 269.

45 Dinî Tutum: Kısaca, bireyin dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme biçimidir. Bu bağlamda bireyin dinc dair bilgi ve inançları, dininin bütününden veya herhangi bir esasından hoşlanma veya hoşlanmama durumu; özette, olumlu veya olumsuz dine ilişkin davranışları onun dinî tutumunu oluşturur. (Pecker, *Din Psikolojisi*, sh. 147).

46 Dinî Davranış: Bireyin dinle ilgili gösterdiği her türlü eylemsel tepkilerdir. Bu tepkiler, bireyin dinle olan ilişkisinde değişiklik meydana getirebilirler. (Ayrıca krş. Hökekleli, *Din Psikolojisi*, sh. 80-83).

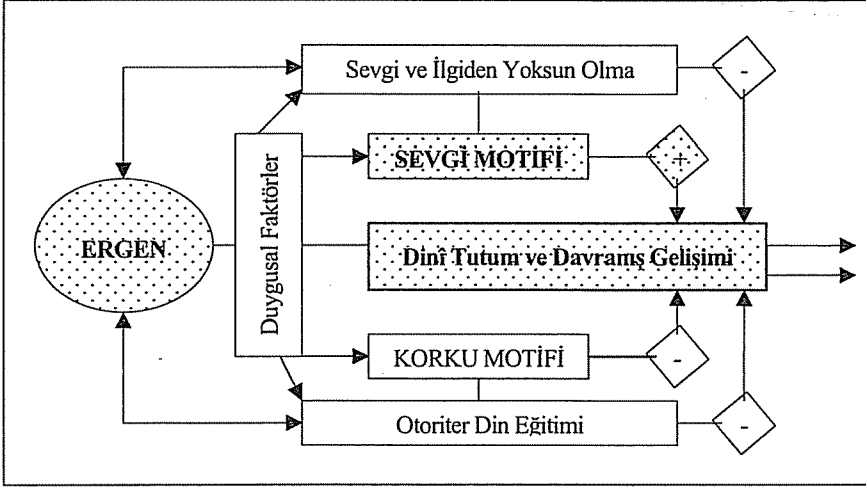
47 Achoui, Mustapha, “Human Nature From a Comparative Psychological Perspective”, *The American Journal of Islamic Social Sciences*, 1998, C.15, S.4, sh. 93.

48 Hökekleli, Hayati, “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi”, U.Ü.İ.F.D., Bursa-1986, C.1, S.1, sh. 50.

49 Albayrak, *Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifi*, sh. 142-144; “Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği”, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (içinde), [Ed. Hayati Hökekleli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 331-334.

50 Kılavuz, M. Akif, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi”, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (içinde), [Ed. Hayati Hökekleli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 251.

Şekil-4: Ergenin dinî tutum ve davranışlarına etki eden duygusal faktörler

Ergenlik döneminin dinî gelişimiyle ilgili çalışmalar yapan din psikoloğu Clark'a göre; ergenlerin dine karşı takındıkları tavırlar, muhtevaları itibariyle çelişkilidir. Yani ergenler hem çok hem de az dindardırlar. Yaşam dürtülerinin artması ve daha sonra elde edilmesi mümkün olmayan yoğun bir dinî tecrübe yaşamaları sebebiyle çok dindardırlar; öte yandan psikolojik bağımsızlıkları uğruna yaptıkları mücadelelerin ortak bir belirtisi olarak, kısmen otoriteye isyan etmeleri ve kısmen de dinî sezgiyi açıkça ifadelendirmek suretiyle dinle ilgili bağlantı kurdukları konuları reddetmeye yönelebildikleri için de az dindardırlar.⁵¹ Yani ergenlik dönemindeki dinî tutum ve davranışlar, "düzensizlikleri ve tereddütleri" de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda ergen, yaşadığı psikolojik iç ve dış gerilmeleri derin bir şekilde hisseder. Zaten inanç ve inançsızlık, dua ve küfür, aşk ve nefret, dinî mabetler ve sinema, dinî unsurlar için ilgi ve ilgisizlik alternatifleri de, söz konusu düzensizlikten kaynaklanır.⁵² İçten ve dıştan ergeni kuşatan bu karmaşık ve düzensiz etkiler, onu dinî gelenekler noktasında belli bir yönde tercih yapmaya, dolayısıyla kesin bir tutum geliştirmeye zorlayabilir. Bu dönemin sonlarına doğru irade, ergenin imanı/inancı üzerinde bağımsız olarak bir etki yaptığı için kesin dinî tercihler yapılarak, edinilen farklı tonlardaki dinî tutumlar netleştirilmeye çalışılır.⁵³ Netice olarak bu dönem, ergenlerin ya dine dönüş yaptıkları ya da şayet varsa çocukluk dö-

51 Clark, W. H., "Ergenlik ve Gençlikte Din-III", (Çev. Mehmet Dağ), Eğitim Hareketleri Dergisi, Ankara-1977, S.260-261, sh. 16.

52 Gruber, *Ergenlikte Dini Gelişme*, sh. 18.

53 Hökelekli, Hayati, "Dinî Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü", Diyanet İlmî Dergi, Ankara-1985, C.21, S.2, sh. 26-27.

nemine ait inançlarını terk etmeye karar verdikleri bir dinî uyanış dönemi olarak tanımlanabilir.⁵⁴

Bireylerin eylemleri, onların gerçek inançlarını sözlerinden daha açık bir şekilde gösterir. Bu bağlamda iman, duygusal coşkunlukla desteklenmiş ve zihinsel kabulle onaylanmış hareketlerden kaynaklanan ciddi bir eylemdir.⁵⁵ Dolayısıyla inanç ve inançsızlığın meydana getireceği eylemler, düşünce ve irade özgürlüğüne dayanan önemli davranışlardır. Bu anlamda İslâm dinine göre bireyin dinî davranışlarından sorumlu olduğu çağ, ergenlik dönemiyle başlar.⁵⁶

Öte yandan ergenlik dönemi aynı zamanda ani hidayet/dine dönüş olaylarının gerçekleştiği bir dönem olarak da tasvir edilir. Bu bağlamda âni ergen hidayetlerinde patolojik duruma varan suçluluk ve günahkârlık duygusu, birdenbire coşkun bir huzur ve erdem duygusuna dönüşebilen bir muhtevaya sahip olabilir. Cinsiyet faktörü göz önüne alındığında konuyla ilgili yapılan çalışmalarda ergenlikte hidayete erme yaş ortalaması erkeklerde 16, kızlarda ise 15 olarak tespit edilmiştir.⁵⁷

Din psikolojisi araştırmalarında cinsiyet faktörüyle dindarlık ilişkisi bağlamında Batı'da yapılan çalışmaların ortak sonuçlarında, kadınların erkeklerden daha dindar olduğu saptanmıştır.⁵⁸ Türkiye'de yapılan yerli araştırmalarda ise kadınlarla erkekler arasında dindarlık bakımından farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu anlamda Güngör'ün⁵⁹ değerlerle ilgili araştırmasında dinî değer, her iki cinsten aynı sırada yer almış, Özbaydar,⁶⁰ Köktaş⁶¹ ve Uysal'ın⁶² araştırmalarında da inanç bakımından dindarlıkta, erkeklerle kadınlar arasında belirgin bir farklılık tespit edilememiştir. Öte yandan Günay⁶³ ve Kâğıtçıbaşı'nın çalışmalarında ise erkekler, kadınlara göre daha az dindar; buna karşılık kadınlar daha fazla dindarlık özellikleri göstermişler; Aydın'ın araştırmasında da erkeklerin dinî inkâr düzeylerinin kadınlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Buna

54 Argyle & Hallahmi, *The Social Psychology of Religion*, sh. 59-64; Ayrıca krş. Hökelckli, Hayati, "Gençlik ve Din İhtiyacı", Millî Kültür Dergisi, Ankara-1985, S.50, sh. 87-88.

55 Clark, W. H., "İman Problemi", (Çev. A. Rıza Aydın), Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Samsun-2001, C.1, S.3, [www.dinbilimleri.com], (Ekim-2001).

56 Achoui, Human Nature, sh. 79.

57 Argyle & Hallahmi, *The Social Psychology of Religion*, sh. 60-65; Ayrıca krş. Köse, Ali, Neden İslâm'ı Seçiyorlar, İSAM Yayınları, İstanbul-1997, sh. 46.

58 Paloutzian, Raymond F., *Invitation to the Psychology of Religion*, Boston-1996, sh. 135; Beit-Hallahmi, Benjamen & Argyle, Michael, *The Psychology of Religious Behaviour*, Belief and Experience, London-1997, sh. 139-147; Roberts, Keith A., Religion in Sociological Perspective, California-1990, sh. 286-288'den nakleden Mehmedoğlu, A. Ulvi, *Kişilik ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, sh. 160-161.

59 Güngör, Erol, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, Ötügen Yayınları, İstanbul-1998, sh. 115-119.

60 Özbaydar, *Din ve Tanrı İnanıcının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, sh. 62.

61 Köktaş, Emin, *Türkiye'de Dinî Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul-1993, sh. 214.

62 Uysal, Veysel, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV Yayınları, İstanbul-1996, sh.122.

63 Günay, Ünver, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul-1999, sh. 74-75.

karşılık Fırat'ın araştırmasında, kadınların erkeklere göre kararsızlık ve agnostik, erkeklerin de kadınlara göre rasyonel ve irrasyonel inançta daha yüksek düzeylerde olduğu; Bayyigit'in araştırmasında ise kadınların irrasyonel, ilgisiz ve inançsızlıkta erkeklere göre daha yüksek oranlarda oldukları gözlenmiştir.⁶⁴

Öte yandan Mehmedoğlu'nun yaptığı çalışmada ise, erkeklerin kadınlardan daha dindar olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu araştırmadaki dindarlık derecelerine göre kadın ve erkek gruplarının dağılımına bakıldığında; dine ilgisiz, dindar olmayan ve biraz dindar kategorilerinde kadınlar lehine, buna karşılık dindar ve çok dindar kategorilerinde de erkekler lehine bir durum ortaya çıkmakta, söz konusu bu tabloya göre de kadınların erkeklere oranla din ile daha az ilgili olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, iki cinsin biyolojik farklılığından ziyade, toplumsal hayattaki konumlarında aranabilir. Zira kadınlar dinî uygulamaları benimsedikleri halde, toplumsal şartlardan dolayı buna zemin bulamayabilmektedirler. Çünkü sosyal psikolojik bir realite olarak Türk toplumunda kadınlar toplumsal hayata, erkeklere nispetle daha az aktif katılmakta ve dinin gerektirdiği toplu uygulamalar, bu sebeple kadınlar arasında daha az gerçekleşebilmektedir. Nitekim aşağıda dinin boyutlarıyla ilgili olarak araştırmadan elde edilen bulgular da bu görüşü desteklemektedir. Çalışmada kadın ve erkek grupları arasında dinî hayatın inanç boyutunun dışındaki diğer dört boyutta oldukça yüksek bir düzeyde ($p < 0.01$) anlamlı farklılık bulunmuş ve her bir boyuttaki ortalamaların erkeklerde kadınlara nazaran yüksek olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla bu bulgular, araştırmanın 'cinsiyet faktörünün dinî tutum ve davranışları etkilediği' şeklindeki hipotezini doğrulamıştır. Buna göre inanç bakımından kadınlar ile erkekler arasında anlamlı bir farkın görülmemesi cinsiyetin, dinin inanç boyutunda etkili olmadığını; fakat ibadet, tecrübe, bilgi ve etki boyutları açısından erkeklerin kadınlara göre daha olumlu bir eğilim içerisinde olduklarının göstergesi olarak kabul edilebilir.⁶⁵ Öte yandan dinî tutumların gelişiminde ergen kızların dindarlığının daha ziyade gelenekçi bir karakter taşıdığı,⁶⁶ uğura, muskaya, büyüye ve mucizelere erkeklerden daha kolay inandıkları,⁶⁷ dinî tartışmalara daha az katıldıkları söylenebilir.⁶⁸

64 Kâğıtçıbaşı, Çiğdem, *Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları*: İzmir Lise Öğrencileri Üzerinde Bir İnceleme, Ankara-1972, sh. 128-129; Aydın, A. Rıza, *Dinî İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1995, sh. 154; Fırat, Erdoğan, *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnanıcı ve Din Duygusu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-1977, sh. 76; Bayyigit, Mehmet, *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa-1989, sh. 79-81'den nakleden Mehmedoğlu, Kişilik ve Din, 161.

65 Mehmedoğlu, a.g.c., sh.133, 137, 162.

66 Hökçekli, *Ergenlikte Dinî Gelişim*, sh. 139.

67 Adler, *Genç Kız Psikolojisi*, sh. 141.

68 Armanç, *Din Psikolojisine Giriş*, sh. 99.

Ergenlik çağının sonlarına doğru kesin dinî tutumlar belirginleşir. Bu bağlamda ergenler arasında dini, kökten reddedenler son derece azdır. Ancak dinî ve manevî açıdan henüz yeterli bir olgunluğa kavuşmamış olan ergenlerin yaşayış özellikleri bireyden bireye değişen birçok farklılıkları da bünyesinde taşır.⁶⁹ Yine bu dönemin sonlarına doğru ergenin, din alanında tatmin edici bir inanca ulaşabilmesi için çözmesi gereken pek çok problemi vardır. Bu anlamda bazı ergenler, çocuklukta dinî inançları ile genişlemiş bilgilerini bağdaştıramazken; bazıları da, Tanrı, melek, şeytan, mucize ve ölüm ötesi gibi konularda özel zihinsel tasarımları belli oranda sembolleştirmek suretiyle aileden gelen birçok geleneksel inançları, olduğu gibi veya çok az bir değişikliğe uğratarak devam ettirebilirler.⁷⁰

Bireyin oluşturduğu dinî tutumlar, onun dinî davranışları yerine getirmesi bakımından oldukça etkili psikolojik bir motivasyon sağlayabilir. Bu bağlamda bireyin sahip olduğu dinsel ihtiyaçlar, dinî tutumları, dinî tutumlar da dinî davranışları güdüleyebilir.⁷¹ Dinî güdülenme bağlamında bir engellenme ile karşılaşılan ergenin dinî davranışta bulunma eğilimi artabilir. Dolayısıyla ergen, karşı karşıya kaldığı bir problemin çözümü için, şayet dine karşı bir eğilimi varsa dinî başa çıkma süreci çerçevesinde, dua ve ibadet etme gibi dinî davranışlara yönelebilir. Bu bağlamda daha çok ilk yapılan dinî davranış genellikle dua etme şeklinde olmaktadır.⁷²

Konuyla ilgili yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre, ergenlik döneminde dinî hayatın pratik boyutunu ifade eden ibadet etme düzeyinde genelde bir düşüş görülmektedir. Özeldense alınan araştırma örnekleminin profiline göre farklılıklar arz etmektedir. Konuya ilişkin ortaöğretim ergenleri üzerinde yapılan bir araştırmada; ergenlerin % 86.2'sinin, dinî inançlarının kendileri için önemli olduğu saptanmıştır.⁷³ Öte yandan Türkiye'deki değişik gençlik kesimleri üzerinde yapılan araştırma bulguları, dinin, gençlerin bireysel ve sosyal yaşamlarında nasıl yaygın ve etkili olduğunu gözler önüne sermektedir. Bir araştırmaya göre; gençlerin yaklaşık % 90'ı İslâmî anlamda dinî inanç sahibi iken, ateist ve agnostik gençlerin oranının çok düşük bir düzeyde olduğu görülmüştür. Öte yandan yine aynı araştırma sonuçlarına göre, düzenli olarak ya da bazen namaz kılan genç erkeklerin oranı % 79.2, genç kızların ise % 64.7 dir. Düzenli (%6 9.4) ve bazen (%21 .3) oruç tutanların toplam oranı % 90'ı bulmaktadır. Aynı şekilde gençlerin büyük bir çoğunluğu (% 92.2) dua etmek-

69 Hökceklî, *Ergenlikte Dinî Gelişim*, sh. 139.

70 Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, sh. 108.

71 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hökceklî, *Din Psikolojisi*, sh. 80-85.

72 Koç, Mustafa, "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Tutum ve Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması", G.Ü.Ç.İ.F.D., Çorum-2004, C.3, S.6, sh. 169-175; Hökceklî, a.g.e., sh. 90-91.

73 Gökçe, Birsan ve ark., *Ortaöğretim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları*, MEB Yayınları, Ankara-1984, sh. 92.

tedir. Din konusunda okuyup düşünenlerin toplam oranı da %77 gibi yüksek bir düzeye sahiptir.⁷⁴ Ayrıca yüksek din eğitimi alan gençler üzerinde yapılan bir araştırmada ise namaz kılanların oranı % 89,7; oruç tutanların oranı % 98,5; dua edenlerin oranı % 85 ve tövbe edenlerin oranı ise % 47,8 olarak tespit edilmiştir.⁷⁵

Koç tarafından konuyla ilgili yapılan bir diğer araştırmada ise; ergenlerin her iki cinsiyet düzeyinde 'dua etme ile ibadet yapma' oranları karşılaştırıldığında, cinsiyet farkı olmaksızın erkek (% 46,50) ve kız (% 58) ergenlerin daha ziyade, "çok dua, az ibadet" yaptıkları; öte yandan dinî davranış yönelimleri cinsiyet düzeyinde karşılaştırıldığında ise, kız ergenlerin (% 53,50) erkek ergenlere (% 38,50) göre daha fazla 'düzenli ve devamlı dua ve ibadet ettikleri', buna karşın erkeklerin (% 60,50) ise kızlara (% 43) göre daha ziyade, 'ara sıra dua ve ibadet ettikleri' saptanmıştır. Yine aynı araştırmada cinsiyet açısından ibadetleri yapma düzeylerine bakıldığında ise, öncelikle ergenlerin namaz ibadetine ilişkin dinî tutum ve davranışlarıyla ilgili olarak, her gün beş vakit namazlarını kılan kız ergenlerin oranı (% 33,50)nın, erkek ergenlerin oranı (% 23,50)ndan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra ergenlerin, 'düzenli ve devamlı' olarak daha çok yaptıkları ibadet türüne bakıldığında da, oruç ibadetini yerine getiren ergenlerin oranının (erkekler % 52, kızlar % 35,5) namaz kılma, Kur'an okuma ve tövbe etme gibi diğer ibadet türlerine göre daha fazla olduğu saptanmıştır. Dinî inanç düzeyi açısından, inançlı ve ibadetlerini tam olarak yerine getirmeye çalışan ergenlerin (% 79,02), genelde 'düzenli ve devamlı dua ve ibadet ettikleri', dinî pratikleri eksik olan ergenler (% 70,26) ile dinî konularda şüpheleri olan ergenlerin (% 76,47) de doğal olarak daha ziyade, 'ara sıra dua ve ibadet ettikleri' tespit edilmiştir.⁷⁶

Öte yandan yetiştirme yurdu ergenleri üzerinde yapılan bir araştırmada da, ergenlerin ibadetlere karşı ilgilerinin zayıf olduğu görülmüştür. Nitekim bu araştırmaya göre; namaz kılma oranı, vakit namazlarında en düşük seviyede iken, cuma ve bayram namazlarında yükselmekte, oruç ibadetinde ise, dinî davranış düzeyi en yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Yurtta kalan ergenlere göre, tembellik (% 40), dinî konulardaki bilgisizlik (% 22,8), ibadetleri zor ve yorucu bulma (% 5) ile çevrenin olumsuz etkisi (% 5) gibi faktörler, ibadetleri yeterince yapmamalarının sebepleri olarak tespit edilmiştir. İbadetleri yapmama sebepleri yaşa göre farklılık arz etmektedir. Elde edilen bulgular, ibadetleri

74 Hökekleli, *Gençlik ve Din*, sh. 16.

75 Hayta, Akif, "İbadetler ve Ruh Sağlığı", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), [Ed. Hayati Hökekleli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 129-131; Ayrıca krş. Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, sh. 124-131.

76 Koç, *Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Tutum ve Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması*, sh. 169-174.

bilmediği için yapmayanların oranının küçük yaşlardan büyük yaşlara doğru (12-14 yaş % 25.5; 15-17 yaş, % 23.6; 18-21 yaş, % 9.1) düştüğünü göstermektedir.⁷⁷

c. Ergenlik Döneminde Ahlâkî Gelişim

Ergenin ahlâkî gelişiminin incelenmesi, bugünkü gelişim psikolojisi literatürü içerisinde ve yine bu bilim dalı eksenli yapılan çalışmalarda, kuramsal çerçevede gerek toplumsallaşma gerekse kişisel değerleri özümseyip özümseyemediği noktasında ele alınmıştır. Dolayısıyla konuyla ilgili yapılan çalışmalar evrensel ahlâk ilkeleri çerçevesinde yürütülmüştür. Bu bağlamda bireylerin gelişim dönemleri içinde ahlâkî gelişimlerini açıklamaya çalışan seküler anlamda birçok ahlâkî gelişim kuramı geliştirilmiştir.⁷⁸

Bu ahlâk kuramlarının başında Kohlberg'in geliştirdiği ahlâkî gelişim kuramı gelir. Kohlberg, konuyla ilgili yaptığı çalışmalarda, ahlâkî davranışın gelişiminden çok ahlâkî düşüncenin gelişimiyle ilgilenmiştir. Dolayısıyla o, bireyin belirli bir durumda nasıl davranması gerektiğinden çok, doğru davranışın nasıl algılandığı konusu üzerinde durmuştur. Kohlberg, altı ahlâkî gelişim evresi tespit etmiştir. O, söz konusu bu evreleri, üç düzeyde ele almış olup, gelenek-öncesi düzey olan birinci düzey kendi içerisinde iki evreye ayrılır: Birincisinde, ceza ve itaat yönelimi; ikincisinde ise, hazcılık ve somut karşılık ön plana çıkar. Ahlâkî değerlerin bireyin kendisinde, temel bulması, birinci düzeyin tipik özelliğidir. Geleneksel ve pragmatik düzey olan ikinci düzey ise, üçüncü ve dördüncü evrelerden oluşur. Söz konusu bu düzeyin üçüncü evresinde iyi niyete sahip olmaya, başkalarına karşı sağduyulu olmaya ve karşılıklı sözleşmelere bağlı kalmaya çalışılır. Dördüncü evre, kural ve düzen konusunda katı bir yönelime sahiptir. Dolayısıyla bu evrede görev her zaman yerine getirilmelidir ve üst olana itaat edilmelidir. Hayat, hak ve görevlerle birlikte ahlâkî ve dinî bir bütünlüğe göre düzenlenebileceği için kutsaldır. Kohlberg, teorisindeki son düzey olan üçüncü düzeye gelenek-ötesi düzey adını verir. Bu düzeyde, prensiplere bağlı bir ahlâk söz konusudur. Bu düzeydeki beşinci evre, çoğunluk sistemi bağlamında yasal sözleşme düşüncesi ve demokratik prensipleri kabule dayalı olarak düzenlenmiştir. Öte yandan altıncı evrede de, evrensel ahlâkî prensiplere bağlı bir yönelim ön plana çıkar. Burada ilk adım olarak 'umumî/maşerî vicdan' ve ayrıca karşılıklı dikkat ve dayanışma ortaya çıkar. Bu bağlamda ahlâk gelişimine ilişkin kesitsel araştırma sonuçlarına göre; çocuklar, Kohlberg'in evrelerine uygun düşecek şekilde alçak evreden yüksek evreye

77 Şahin, Adem, "Yetiştirme Yurdu Gençliğinde Dinî Hayat", Mehir Aile Dergisi, Konya-2001, S.1, sh. 68; Aynı örneklem üzerinde konuyla ilgili yapılan bir diğer araştırma sonucu için ayrıca bkz. Demir, Orhan, *Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi*, Düşünce Kitabevi, Bursa-2004, sh. 92-99.

78 Kuramlarla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Windmiller, Myra, "Ahlâk Gelişimi ve Ahlâkî Davranış", (Çev. Demet Öngen), *Ergenliği Anlamak* (içinde), [Ed. Bekir Onur], İmge Kitabevi, Ankara-1995, sh. 227-238.

doğru hiyerarşik yapı arz eden bir ahlâk gelişiminden geçerler. Kohlberg, bu teorinin çeşitli kültürlerarası araştırmalar içinde geçerli olduğunu iddia eder.⁷⁹

Öte yandan Piaget'in konuyla ilgili yaptığı araştırmalar da, ahlâk gelişimiyle ilgili önemli sonuçlar ihtiva eder. 'Çocuk, adaleti, cezaları, ödülleri ve birbirinden farklı davranış tarzlarına yönelik güdülerini nasıl kavrar?' probleminden hareketle Piaget, iki ahlâkî gelişim aşaması ileri sürmüştür ve bunlardan birincisine, bağımlı ahlâk; ikincisine ise, özerk ahlâk adını vermiştir. Birinci aşamanın en tipik özelliği, entelektüel ve duygusal olgunlaşmamışlık durumudur. Dolayısıyla bu aşamadaki çocuk, yetişkinler karşısında bağımsız değildir ve başkalarının arasında yer alma yeteneğinden de yoksundur. Bu aşamadaki bir davranış biçiminin doğruluğuna veya yanlışlığına, sonucuna bakarak karar verilir. Davranışın ardındaki güdüler, oldukça zor tanınır; kuralların ilk ve son defa konulduğu kabul edilir. Sonraki aşamada ise, daha yüksek düzeyde zekâ ve bağımsızlık özelliği ön plana çıkar. Artık çocuk, kendine başkaları arasında yer bulabilir ve davranış güdülerini tanıyabilir. Kurallar ve davranış tarzları, değişken toplumsal sözleşmeler olarak kavranır. Piaget'in ahlâkî gelişimindeki bu ikinci aşama, ancak zekâda belirli bir gelişme kaydedildikten sonra, yani ergenlik dönemiyle birlikte 12'li yaşlardan itibaren ortaya çıkmaya başlar.⁸⁰ Kı-saca ahlâk gelişimi, bireyin kendisinin veya başkasının davranışı hakkında düşünme, bu davranışı iyi ya da kötü olarak yargılama yetisinin gelişmesi sürecidir.⁸¹

Öte yandan ahlâk anlayışında açık ve net bir sınır, elbette ki mevcut değildir. Aksine, bu konudaki gelişme dinamik bir yapı arz etmektedir. Bununla birlikte, oldukça kompleks bir konu olan ahlâk gelişimini analitik açıdan aşamalara ayırarak inceleme konusu da, bilimsel araştırmanın getirdiği zorunluluk bağlamında anlaşılabilir. Haddi zatında ahlâkî gelişim süreci ve evreleri evrensel değildir. Evrensel olan, bireyde bir ahlâkî gelişim kapasitesinin bulunmasıdır. Bu bağlamda ahlâkî gelişim süreci ve evrelerinin evrenselliğinden kesin biçimde söz edilebilmesi için daha fazla teorik ve ampirik araştırmalara ve Kohlberg gibi ahlâk gelişimi kuramcılarının yaklaşımlarını kültürlerarası olarak sınamaya ihtiyaç vardır.⁸²

Fowler, geliştirdiği dindarlık gelişim teorisinde, bireyin dinî hayatında ahlâk gelişiminin önemine vurgu yaparak, 'güven' anlamında bir inançtan söz etmiştir. Bu kavram altında Fowler, teselli ya da kendini varoluş içinde anlam dolu yöneltmeyi hedefleyen birey tipini ön plana çıkarır. Dolayısıyla burada

79 Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, sh. 94-95.

80 Holm, a.g.c., sh. 94.

81 Gander, Mary J. & Gardiner, Harry W., *Çocuk ve Ergen Gelişimi / Child and Adolescent Development*, [Ed. Bekir Onur], İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara-1995, sh. 431.

82 Gander & Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, sh. 436-437.

söz konusu olan, hayat görüşünün tümündeki olgunluktur. O, bireyin inanç gelişiminin başlangıcındaki ahlâk anlayışını, diğer altı değişkenin yanında önemli bir değişken olarak görür. Söz konusu bu değişkenler ise; mantıklı düşünme (krş. Piaget'in teorisi); başkalarının bakış açısından eşyayı görebilme imkânı (krş. Selman'ın insanlararası ilişkilerle ilgili teorisi); toplumsal ilişki bilinci, kimin veya neyin en üst düzey otoriteye sahip bulunduğu anlayışı; dünyada bağlantıları kavrama türü / bütünlük anlayışı ve sembolleri kullanma yeteneği / sembolik düşünmedir. Gelişme ve olgunlaşma sırasında bütün bu adı geçen fenomenler, normal olarak aşağıda sıralanan aşamalar ortaya çıkacak biçimde birey tarafından içselleştirilir: a. farklılaşmamış inanç aşaması / 0-2 yaş arası: Temel güven, koruyucuyla kurduğu karşılıklı ilişki, kendi varlığına yönelik gelişmemiş kavrayış sürecini kapsar; b. sezgisel-projektif inanç aşaması / 3-7 yaş arası: Dünyayı içselleştirmede aracı olarak fantezi gelişim sürecini kapsar; c. sözel-mitsel inanç aşaması / 7-12 yaş arası: Hikâye, drama ve efsane gibi dünya görüşünün şekillendiği süreci kapsar; d. sentetik-geleneksel inanç aşaması / 12-16 yaş arası: Kendi kimliğine, arka plânına ve geleceğine yönelik kişisel bir kavrayış oluşturma sürecini kapsar; e. kişisel-yansıtımlı inanç aşaması / 17-30 yaş arası: Kendi ben'i, dünyadaki ideal ve görevleri üzerinde eleştirel yaklaşımın gelişme sürecini kapsar; f. pekiştirici-birleştirici inanç aşaması / yetişkinlik dönemi: Çelişiklik tecrübesi, bir bütün olarak dünyaya yönelik derinlik ve sorumluluk tecrübesinin oluşum ve gelişim sürecini kapsar; g. evrensel inanç aşaması / yaşlılık dönemi: Evrensel topluma yönelik büyük vizyonu oluşturma sürecini kapsar. Fowler'e göre bu aşamaların her biri, diğerinin üzerine gelişir ve bir önceki aşamanın bilincini artırır. Ayrıca onun görüşüne göre, aslında bu aşamalar, aralarından birisinin atlanması mümkün olmayacak şekilde bu sıraya uygun olarak birbirini izler. Böylece olgunlaşma süreci, genel-geçer bir biçimde yapılanmış olur. Bu bütüncü teori, sonraları ciddi bir şekilde tartışılmış ve eleştirilmiştir. Bu hususta birbirinden farklı kültürleri de dikkate alacak daha geniş çaplı kültürlerarası araştırmalara ihtiyaç vardır.⁸³

Yukarıdaki konuyla ilgili açıklanan ahlâkî ve dinî gelişim teorileri bağlamında, bireyin gelişim dönemi göz önüne alındığında ergenlik döneminden önce, tam anlamıyla olgunlaşmış bir ahlâk yapısından söz etmek mümkün değildir. Zira büyük ölçüde soyut işlemlerle ilgili ahlâkî kabullerin kavranıp benimsenmesi, yeterli ve uygun bir zihinsel gelişime bağlıdır. Bu bağlamda ahlâkî olgunluğa yöneliş ancak soyut düşünme yetisinin gelişmeye başladığı yıllardan itibaren mümkündür. Ergenlikteki ahlâkî gelişim, dinî gelişim ile paralel bir yapılanmaya sahiptir. Dolayısıyla her iki gelişim süreci de birbirini tamamlar.⁸⁴ Bireyin kişisel bir ahlâkî değer sisteminin varlığının farkına vardığı dönem ergenlik dönemidir. Bu dönemdeki ahlâkî

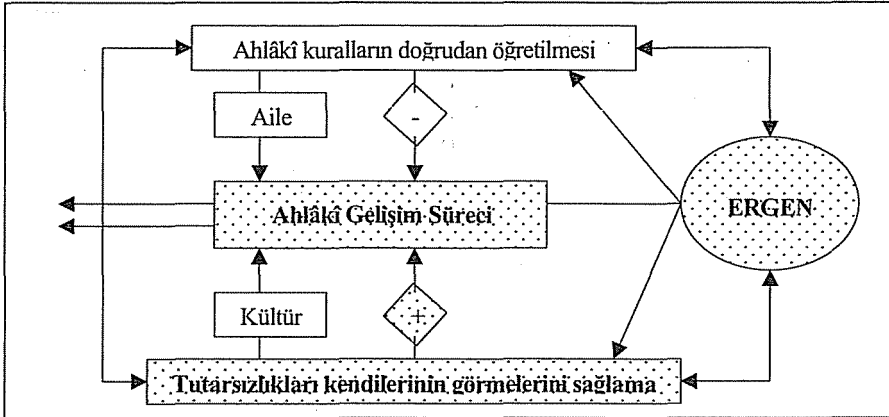
83 Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, sh. 96-98.

84 Bahadır, Abdülkerim, "Ergenlik Döneminde Din ve Ahlâk Gelişimi", *Mehir Aile Dergisi*, Konya-2001, S.1, sh. 49.

değer sistemlerine ilişkin birçok faktör ergenin, ahlâkın ilkeli düzeyini benimseyip benimsemeyeceğini veya yargıların otoriteye bağlı kalarak ve toplumsal düzene uyarak verildiği geleneksel düzeyde kalıp kalmayacağını belirler. Ahlâkî değer sistemlerini ilkeli bir düzeyde benimseyen ergenler, insan haklarına ve insan yaşamının değerlerine dayanan evrensel ahlâk ilkelerine göre daha rahat yargıda bulunabilirler.⁸⁵ Bu bağlamda gençlerin ahlâkî gelişimleri ile ilgili yapılan bir saha araştırması sonucunda; yüksek öğrenim gören gençlerin sınıf düzeyi, cinsiyeti, kavrama gücü, benlik tasarımı ve uyum düzeyleri ile ahlâkî yargı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.⁸⁶

Her şeyden önce bir öğrenme hadisesi olan ahlâk, bireyde birtakım psikolojik mekanizmaların faaliyeti sonunda kazanılan davranış şemalarından ibarettir. Bu bağlamda birey, kendisi ile başkası arasındaki ilişkileri düzenleyip değerlendirirken hem kendisi hem de başkaları hakkında birtakım fikirlerden, idrak ve inançlardan hareket eder. Dolayısıyla bireyin ahlâklı bir davranışta bulunması, onun bazı şeylere anlamlar vermesi ve kendi davranışlarını da bu anlayışa göre düzenlemesi anlamına gelir.⁸⁷ Bu bağlamda ahlâkî değerlere ilişkin kuralların ergenlere doğrudan aşılması pedagojik olarak uygun değildir.⁸⁸ Zaten ergenin her şeye itiraz ettiği bu dönemde, ahlâkî kuralların ergen tarafından kabulü de zorlaşır. Dolayısıyla ahlâkî değerler, onların fikirlerindeki tutarsızlıkların ve çatışmaların kendileri tarafından görülmesine imkan tanınarak aşılmanaya çalışılırsa, bu değerlere ilişkin yeniden yapılanma/re-organizasyonların daha kolay oluşması sağlanabilir (ayrıca krş. Şekil-5).

Şekil-5: Ergenin ahlâk gelişimini etkileyen psiko-sosyal faktörler

85 Windmiller, *Ahlâk Gelişimi*, sh. 249-250.

86 Kaya, Mevlüt, "Kişilik Özelliklerinin Ahlâkî Yargı Üzerindeki Etkisi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul-1997, S.4, sh. 198.

87 Güngör, Erol, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Yayınları, İstanbul-1995, sh. 24-25.

88 Windmiller, *Ahlâk Gelişimi*, sh. 250.

Ahlâk gelişimiyle ilgili yapılan araştırmalarda ergenin ahlâk gelişimi üzerinde zekanın, yaşın, toplumsal sınıfın, ailenin ve kültürel farkındalığın önemli etkilerinin olduğu tespit edilmiştir⁸⁹ (ayrıca bkz. Şekil-5). Yüksek öğrenim gençleri üzerinde yapılan ampirik bir araştırma sonucunda; dinî pratiklerin de gençlerin var olan dinî ve ahlâkî duyguları canlandırıp geliştirdiği saptanmıştır.⁹⁰ Öte yandan ergenin ahlâkî gelişimiyle aldığı eğitimin niteliği arasında da önemli bir ilişki vardır. Bu bağlamda ergenler arasındaki ahlâkî gelişim farkı, eğitim yoluyla azaltılabilir.⁹¹ Dolayısıyla genel anlamda ortaöğrenim düzeyinde meslekî din eğitimi alan ergen ile normal eğitim sürecinde din eğitimi alan ergenin ahlâkî gelişim seyirleri ve seviyeleri birbirinden farklıdır. Konuyla ilgili yapılan alan araştırmasında; meslekî din eğitimi alan ergenler, sosyal ve kültürel değerler karşısında itirazsız bir şekilde 'uyumcu' bir tavır sergilemeyip, aksine 'seçici ve değerlendirci' tutumlar geliştirdikleri için toplumun geçerli olan ilişki biçimlerini ve yaşam tarzlarını dinin süzgecinden geçirerek kendilerine mâl ettikleri;⁹² vatansever eğilimlere sahip olmalarının yanı sıra bu konudaki uygulamaların aşırılıklarını ve yanlışlıklarının da farkına varabilecek bir bilinç düzeyine ulaştıkları tespit edilmiştir.⁹³ Öte yandan yine konuyla ilgili yapılan diğer bir saha araştırması sonucunda; meslekî din eğitimi alan ergenlerin, suçluluk duygularının başlamasıyla ahlâk ölçülerinin bozulmaya doğru gitmesine karşı, 'günahtan kaçınma' şeklinde olumlu bir tepki gösterdikleri saptanmıştır.⁹⁴

Cinsiyet faktörü göz önüne alındığında ergen kızlar, ahlâk kurallarına erkeklerden daha çok saygılı ve bağlıdırlar. Onların bu bağlılıklarında, düşüncelerinden ziyade duygusal yaşamları rol oynar.⁹⁵ Adler'e göre ahlâkî gelişimde cinsiyet farkının olmasına karşın, Güngör tarafından değerler psikolojisi ile ilgili Türkiye'de yapılan bir alan araştırmasında; gençlerin cinsiyet farkı gözetmeksizin hepsinde ortak değerlerin ahlâkî değer olduğu ve bugünkü Türk toplumunda, 18 yaşın üzerinde yüksek öğrenim gören gençlerin büyük çoğunluğunun 'evrensel ahlâk' seviyesine ulaştığı saptanmıştır⁹⁶ (ayrıca bkz. Şekil-6).

89 Gander & Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, sh. 436.

90 Aslan, Zeynüddin, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusundaki Tutumları*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa-1987, sh. 40.

91 Kulaksızoğlu, Adnan, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul-1999, sh. 98-99.

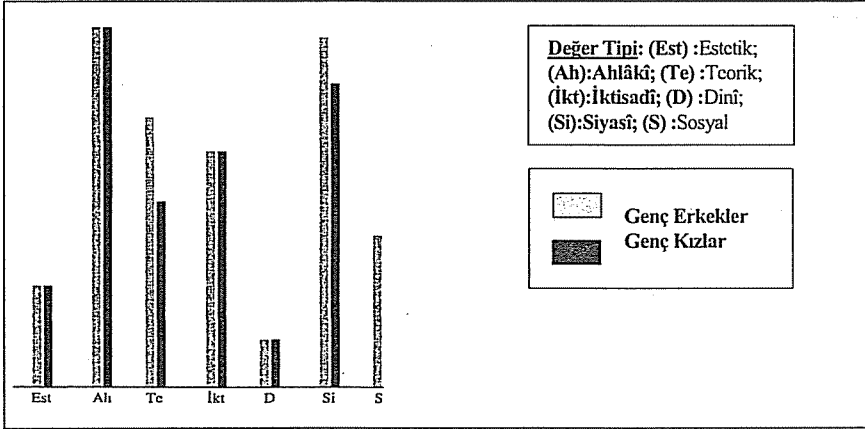
92 Hökelekli, Hayati, "Ergenlerin Sosyal İlişki ve İlgilerine Din Eğitiminin Etkisi", U.Ü.İ.F.D., Bursa-1987, C.2, S. 2, sh. 58.

93 Hökelekli, *Ergenlik Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi*, sh. 51.

94 Albayrak, *Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifi*, sh. 140.

96 Adler, *Genç Kız Psikolojisi*, sh. 137,139.

96 Güngör, *Değerler Psikolojisi*, sh. 109,123.

Şekil-6: Türk toplumundaki genç erkek ve kızların değer profilleri ⁹⁷

Ergen, ahlâkî gelişim seyri içerisinde benliğinin o güne kadar tanıyamadığı yönlerini görerek kendini incelemeye ve yorumlamaya çalışır. O ana kadar düşünmeden yaptığı davranışları, bundan sonra vicdanının süzgecinden geçirerek yapmaya çalışır.⁹⁸ Bu vicdan gelişimine paralel olarak ergenlik döneminin ahlâkî gelişiminde etkin karakteristik duygulardan birisi de şüphesiz ‘suçluluk ve günahkârlık’ duygularıdır.⁹⁹

Ergendeki suçluluk duygusu, ahlâkî kabullerdeki çatışmanın veya uyumsuzluğun varlığına işaret ederek, doğru davranış sergileme konusunda vicdanının uyarısına aracılık eder. Dolayısıyla ergen, vicdanı tarafından mahkûm edilir. Bu duygu aşırı güçlendiği zaman ergenin kişiliğinde önemli bozukluklara neden olabilir. Bunun yanında bu dönemde zihinsel ve duygusal alanda ortaya çıkan değişimler vicdan gelişimini de etkiler. Vicdan gelişiminde meydana gelen ilerlemeler ergeni iç kontrole, kendine sahip olmaya ve daha bağımsız fakat daha sorumlu davranmaya yönlendirir. Çünkü bu aşamada suçluluk ve günahkârlık duyguları güçlenir. Bir yandan bu tür duygularla karşı karşıya gelme endişesi, diğer yandan ahlâk kurallarına uymanın sağladığı huzur ve avantajlar, ergeni dinî ve ahlâkî değerlere daha fazla yaklaştırmasının yanında doğruya olan bağlılığını da pekiştirir.¹⁰⁰ Öte yandan ergenlik döneminde vicdan duygusu geliştikten ve soyut kavramların anlaşılabilmesi için gerekli bilişsel olgunluğa ulaşıldıktan sonra yüksek dozda olmamak şartıyla, başta Allah korkusu

97 Güngör, a.g.c., sh. 109.

98 Altınköprü, Tuncel, *Genç Kız Psikolojisi ve Cinselliği*, Hayat Yayınları, İstanbul-1999, sh. 179.

99 Bahadır, *Ergenlikte Din ve Ahlâk Gelişimi*, sh. 50; Ayrıca krş. Clark, W. H., “Ergenlik ve Gençlikte Din-II”, (Çev. Mehmet Dağ), Eğitim Hareketleri Dergisi, Ankara-1976, S.258-259, sh. 5-6.

100 Bahadır, a.g.m., sh. 50-51; Garrison, Ray C. & Garrison, Karl C., “Ergenliğin Anlamı ve Tarihsel Gelişimi”, (Çev. Uğur Öner), A.Ü.E.B.F.D., Ankara-1983, C.16, S.1. sh. 96-97.

olmak üzere korku motifinin pedagojik kurallar çerçevesinde işlenmesinin, özellikle vicdan gelişimine olumlu katkılarının olduğundan söz etmek mümkündür.¹⁰¹

Ergenlerdeki dinî inanç ve uygulamaların yaygınlığı ile hayatı anlamlandırmada bir değer olarak dine atfedilen önem arasındaki farklılık, Türkiye gençliğinin geniş kesiminin dünya görüşü bağlamında sekülerleşmiş olduğu, ancak bu sekülerleşmeye ahlâkçı bir tutumun damgasını vurduğu yorumlarına da neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle söz konusu bu durum, modernizm ile birlikte gerileyen dinî değerlerin bıraktığı boşluğu ahlâk doldurmuştur, şeklinde bir yaklaşıma da neden olmuştur. Böyle bir yorumu geçerli ve haklı kabul edebilmek için ergenlerin zihninde din ile ahlâkın birbirinden tamamen kopuk iki bağımsız varlık alanı/fenomen olduğunu peşinen kabul etmek gerekir. Oysa ki konuyla ilgili yapılan araştırmalarda, ahlâkî değerlere öncelik veren ergenlerin aynı zamanda dinî değerlere bağlı olduklarını da belirtmeleri, bu yorumu boşa çıkarmaktadır. Ayrıca ergenlerin en başta önem verdikleri ailevi değerlerin, dinin geleneksel olarak çerçevesini çizdiği ahlâkî anlayışın dışına taşmadığı göz önüne alınırsa, onların salt anlamda 'hümanist' bir dünya görüşü ile hayatlarını düzene sokmadığı anlaşılmış olur. Türk toplumunda din, muhafazakâr bir aile yapısını anlamlandıran ve meşrulaştıran bir anlam dünyası olarak hâlâ önemli bir fonksiyona sahiptir. Dolayısıyla bu noktada, aile ile dinî değerler arasındaki sıkı yakınlığın birçok sosyo-psikolojik sebeplerinden söz etmek mümkündür. Bu bağlamda, aile yapısının doğası gereği dinî olduğu ve öte yandan dinin, aile psikolojisi ile derin bir şekilde belirlendiğinin altı çizilebilir. Bazı durumlarda dine doğrudan başvurulmasa da ailevi, kültürel ve sosyal davranış kalıpları içerisinde dinî değerler, bireyi psikolojik olarak etkisi altına alabilir. Bu anlamda çocuk ve ergenler, ailede din ile birlikte sevgi, saygı, fedakârlık, yardımlaşma ve paylaşma gibi değerleri aynı eş zamanlı olarak kazanırlar. Dolayısıyla aile, dinî gelenek ve referanslarca desteklenen bu psikolojik yaşantının devam etmesini talep eder. Yani burada aile, dinî değerlerin bilinçli ve istekli koruyucusu konumundadır. Bunların yaşatılmasını kendi yapısal düzeninin korunması olarak görür ve bunu arzu eder. Bu yüzden ergenlerin aileden edindikleri davranış özelliklerinin arasında dürüstlük, geleneğe saygı ve dine bağlılık gibi ilkeler, en başta gelen ahlâkî ve dinî değerlerdir. Bu durum, aynı zamanda bütün diğer toplumlarda olduğu gibi, dinî hayatın en önemli kaynağının aile olduğu, çocuk ve ergenlerin dinî sosyalleşmesinde ve belli bir dinî yönelime sahip olmalarında, anne-babanın dinî tutumlarının bir model oluşturduğu gerçeğini de açığa çıkarır.¹⁰²

101 Albayrak, *Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifi*, sh. 143.

102 Hökelçeki, *Gençlik ve Din*, sh. 17-18.

Makalenin bu bölümünde son olarak ergenlerin 'ahlâkçı' yönünün, genel anlamda araştırmaların çoğunda dikkati çeken bir durum olduğunun altı çizilmelidir. Başta din olmak üzere, ergenlerin bütün davranış eğilimlerinde bu ahlâkî idealizmin etki ve izlerini görmek mümkündür. Dürüstlük, namus, büyük- lere saygı, aile değerlerine bağlılık, mânevî ve ahlâkî değerlere verilen önem birer ahlâkî erdem olarak, ergenlerde kendisini yüksek düzeyde göstermekte- dir. Bu bağlamda ahlâklı olmanın, ergenlerin gözünde dindarlıktan daha önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Dine birinci sırada yer veren ergenler bile, genel ahlâktan sapma durumlarında daha radikal tavır alabilmektedir. Dolayısıyla ba- zı sosyal muhtevaya sahip ahlâkî değerler, bütün toplumu çok yakından ilgi- lendirmesi bakımından bireysel sınırların ötesine geçerken, dinî muhtevaya sa- hip bazı değerler de bireysel ve öznel bir kabul düzeyinde yer almaktadır.¹⁰³

Sonuç

Ergenlik dönemi, gelişim psikolojisinin yanı sıra din psikolojisi açısından da bilimsel yöntemlerle incelenen bir gelişim periyodudur. Bu bağlamda din psikolojisi bilim dalının ilk dönemlerinden itibaren, ampirik yöntemlerle söz konusu dönemin dinî yaşam profili hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır.¹⁰⁴ Konuyla ilgili ilk ve son dönemde yapılan araştırmalar; ergenlik döneminde, yüksek bir dinî potansiyelle birlikte, dinî kararsızlık, şüphe, arayış ve buna bağlı olarak dinî değişim ve dönüşümlerin yaşandığını saptamıştır.¹⁰⁵ Buna gö- re ergenlik dönemi, dinî uyanış ve bilinçlenme; geleneksel değerlere karşı ten- kit, tepki, şüphe ve güvensizlik tutumlarının gelişmesi, yeni dinî arayış ve ter- cihlere yönelme, geçici veya uzun süreli dine ilgisizlik ya da dinî bir grup veya cemaat içerisinde kendini bütünüyle dine verme gibi davranış eğilimlerinin gö- rüldüğü kompleks bir yaşam periyodunu ihtiva eder.

Ergenlerin dinî yönelimlerinde, toplumsal şartlara göre bazı değişimlerin olması elbette ki kaçınılmazdır. Ancak esas olarak ergenlik ruhunun, dine çok yakın ve dinle birçok yönden ilgili bir dönem olduğunu söylemek mümkündür. Hayatın anlamı, kimliğin tanımı, insanî görev ve sorumlulukların sınırları gibi başta entelektüel sorunlar olmak üzere, duygusal ve sosyal birçok arzuların tatmini, ergenlerin dinî güdülenmelerinde oldukça etkin bir rol oynar. Öte yan- dan Türkiye'de en büyük belirsizlik ve çelişkilerin hâlen din alanında yaşandı- ğı da göz önünde bulundurulacak olursa birbirine zıt dinî anlayış, yorum ve

103 Hökeçekli, a.g.m., sh. 17.

104 Bu konuyla ilgili araştırma yapan bilim adamlarının başında E. D. Starbuck (*The Psychology of Religion, 1899*) ve G. S. Hall (*Adolescence: It's Psychology, C.I-II, 1904*) gelmektedir.

105 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Kula, M. Naci, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (içinde)*, [Ed. Hayati Hökeçekli], Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, sh. 37-55.

uygulamalarla karşı karşıya kalan ergenler, bu durumda aşırı uçlara kaymakta ya da dinî ilgisizlik ve güvensizlik tutumu geliştirebilmektedirler.¹⁰⁶

Bu makalede, -başında da ifade edildiği gibi- daha çok dinin, inanç ve pratik boyutu eksen alınıp yer yer de konuyla ilgili ampirik araştırma sonuçları verilerek, ergenin yaşadığı dinî hayatın teorik/kuramsal çerçevede ortaya konması hedeflenmiştir. Elbette ki ergenlerin dinî yaşamları, sadece dinî hayatın boyutlarından dinî inanç ve pratik boyutlarıyla sınırlı değildir. Bu bağlamda ergenin dinî hayatı, dinî tecrübe, bilgi ve etkileme gibi diğer boyutlar tarafından da şekillendirilmektedir. Ancak konunun söz edilen bu yönü, bu makalenin amacını ve sınırlarını aştığı için burada değinilmemiştir. Dolayısıyla döneme özgü konuyla ilgili ergenlik dönemi dinî gelişim tablosunun daha net görülebilmesi için dinî hayatın boyutlarından inanç ve ritüelistik boyutlarının yanı sıra dinî tecrübe, bilgi ve etkileme gibi diğer boyutlarıyla ilgili de gerek teorik gerekse ampirik çalışmalar ivedilikle yapılmalıdır.

---

106 Hökeçekli, *Gençlik ve Din*, sh. 13-15.